

กฎหมายต้นแบบว่าการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นความมนุษย์

Model Law on the Protection of Human Dignity

กมลยศ พันธุมาศโกมล^{1*} และสุนีย์ มัลลิกะมาลย์²

Kamolysod Phunthumaskomol^{1*}, and Sunee Mallikamarl²

Received: 20 February 2022

Revised: 25 March 2022

Accepted: 20 April 2022

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดทำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นความมนุษย์ และกำหนดวิธีวิทยาการวิจัยในการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการมีส่วนร่วมออกแบบ - ร่วมออกแบบ และการรับฟังความคิดเห็น ผลการวิจัยพบว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชนไทยมีการละเมิดมาโดยตลอดบางครั้งถูกละเมิดควบคู่ไปกับการละเมิดสิทธิอื่น เช่น การค้ามนุษย์ หรือการบังคับใช้แรงงาน แต่ที่เป็นปัญหาคือไม่สามารถจะลงโทษผู้กระทำความผิดละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้ เนื่องจากไม่มีกฎหมายกำหนดความผิดฐานละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไว้ ดังนั้นการวิจัยนี้จึงได้จัดทำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นความมนุษย์เป็นกฎหมายใหม่ระดับพระราชบัญญัติ โดยมีโครงสร้างของกฎหมายประกอบด้วยคำนิยาม องค์ประกอบความผิดฐานละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ องค์ประกอบความผิดฐานละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐาน การคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และบทกำหนดโทษ จะทำให้มีฐานความผิดที่จะลงโทษผู้ละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้และทำให้ผู้ถูกละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 การวิจัยเสนอแนะให้มีการนำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จากการวิจัยไปตราเป็นกฎหมายตามกระบวนการทางนิติบัญญัติเพื่อให้มีการใช้บังคับ

¹ นักศึกษาปริญญาเอก คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

¹ Ph.D. student, School of Law, Sripatum University

² ศาสตราจารย์ ดร. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

² Professor Dr., School of Law, Sripatum University

* Corresponding e-mail: kamolysod.p@gmail.com

คำสำคัญ: ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชน สิทธิขั้นพื้นฐาน การคุ้มครอง กฎหมาย

Abstract

The purpose of this research was to establish a Model Law on the protection of Human Dignity. The research method used in data collection and analysis is qualitative research. It consisted of Documentary research; In-depth interviews and Participatory design, Co-design; and Hearing. The result of research found that the Human Dignity of the Thai people has always been violated along with other violations such as human trafficking or forced labor. The problem is that no specific law that could the Human Dignity violators. Therefore, the research has implemented a Model Law on the protection of Human Dignity. The structure of the law consists of definitions; elements of a violation of Human Dignity; elements of offences of violation of Fundamental Rights; protection of Human Dignity; and Penalties which will be a ground of offences to punish the Human Dignity violation and to protect those who are violated according to the Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2560. The research suggests that the model law on the protection of Human Dignity derived from research be enacted through the legislative process for enforcement.

Keyword: human dignity, human rights, fundamental rights, protection, law

บทนำ

ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นแนวคิดของนักปรัชญาสำนักกฎหมายธรรมชาติ (School of Natural Law) ที่มุ่งเน้นถึงหลักศีลธรรม จริยธรรมตามธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีอยู่ตามธรรมชาติจึงมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามแนวคิดของปรัชญากฎหมายธรรมชาติที่มองว่ามนุษย์ทุกคนเกิดย่อมมีคุณค่าในตัวเองที่จะต้องได้รับการคุ้มครองมิให้ถูกละเมิด ข้อมูลในเรื่องแนวคิดอันเป็นปรัชญาของ

สำนักกฎหมายธรรมชาตินั้นได้มาจากการประมวลข้อมูลจาก สุนีย์ มัลลิกะมาส และคณะ, (2565), นิติปรัชญา. และเกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, (2564), หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน. ระบุว่าแนวคิดนี้มีมาตั้งแต่ยุคกรีกโบราณที่มีการสู้รบกันระหว่างรัฐทำให้มีการกวาดต้อนประชากรของดินแดนที่แพ้สงครามมาเป็นทาสและมักจะถูกปฏิบัติเยี่ยงสัตว์ ได้รับการกดขี่ข่มเหงอย่างไม่เป็นธรรม เป็นเหตุให้ เฮราคลิตุส ((Heraclitus)) (c.535 - 475 BC) (พ.ศ. 8 - พ.ศ.

68)) นักปรัชญาของสำนักกฎหมายธรรมชาติไม่เห็นด้วยกับการปฏิบัติต่อมนุษย์อย่างมิใช่มนุษย์ ไม่นับถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่มีในทุกคนจึงขัดต่อศีลธรรมและจริยธรรม แนวคิดเช่นนี้มีในนักปรัชญาสำนักกฎหมายธรรมชาติคนต่อ ๆ มา เช่น โซเครตีส (Socrates, c.470 - 399 BC) (พ.ศ. 73 - พ.ศ. 144)) ที่มองว่ามนุษย์ทุกคนล้วนมีศักดิ์ศรีที่รัฐพึงจะต้องให้การคุ้มครองสิทธิในชีวิตและร่างกายอย่างเท่าเทียมกัน เสมอภาคกันโดยไม่เลือกปฏิบัติ แนวคิดนี้สนับสนุนแนวคิดของเฮราคลิตุสว่า “ทุกสิ่งในธรรมชาติล้วนมีแบบแผน ซึ่งเป็นสิ่งที่แน่นอนและเป็นนิรันดร์ มนุษย์ล้วนมีความรู้ความสามารถที่จะคิดวิเคราะห์และเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นกับปัจจัยภายนอกทั้งสิ้น มนุษย์จึงมีคุณค่าในตัวเอง และเมื่อมนุษย์มีคุณค่าในความเป็นมนุษย์เกิดขึ้นแล้วคุณค่างดกล่าวย่อมได้รับการปกป้อง” นักปรัชญาสำนักกฎหมายธรรมชาติที่สำคัญอีกคน คือ อริสโตเติล (Aristotle, c.384 - 322 B.C. (พ.ศ. 159 - 221)) ที่มองถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในสถานะของสิ่งมีชีวิตที่มีความสามารถในการใช้เหตุผล และมีปัญญาที่จะเข้าถึงกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ มนุษย์ทุกคนจึงมีคุณค่าเท่าเทียมกันทุกคนไม่ว่าจะมีสถานะใดในสังคมย่อมมีความเสมอภาคกัน ที่แสดงให้เห็นถึงความยุติธรรมที่จะให้กับมนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ภายใต้หลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม (Renaissance (ราวศตวรรษที่ 14 ถึงศตวรรษที่ 16)) นักปรัชญาสำคัญคือ โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) (ค.ศ. 1588 -

ค.ศ. 1679 (พ.ศ. 2131 - พ.ศ. 2222)) มีแนวคิดที่ว่าแม้ร่างกายและสติปัญญาของมนุษย์จะไม่เท่าเทียมกันทั้งทางร่างกายและสติปัญญานั้น ไม่ได้มีผลมากพอที่จะทำให้มนุษย์ไม่เสมอภาคกัน เนื่องจากความกระหายอยากของมนุษย์นั้นเท่ากัน ไม่ว่าคนตัวใหญ่ ตัวเล็ก ฉลาด หรือโง่ ต่างมีความต้องการในสิ่งต่าง ๆ เท่ากัน ที่แสดงให้เห็นถึงความกระหายอยากของมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน จอห์น ล็อก (John Locke (ค.ศ. 1632 - ค.ศ. 1704 (พ.ศ. 2175 - พ.ศ. 2247)) มีแนวคิดที่ว่า “สังคมของมนุษย์นั้นตามธรรมชาติเป็นสังคมที่เป็นไปโดยความมีเสรีภาพ เพราะมนุษย์ทุกคนต่างล้วนมีอิสระและมีความเสมอภาคกัน มนุษย์จึงมีศักดิ์ศรีในตนเองที่เท่าเทียมกัน และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่สูงค่ามาก ควรที่ประชาชนจะวางแผนและดำรงไว้ซึ่งศักดิ์ศรีของทุกคนต่อไป” และฌอง ฌัก รูสโซ (Jean Jacques Rousseau (ค.ศ. 1712 - ค.ศ. 1778 (พ.ศ. 2255 - พ.ศ. 2321)) มีแนวคิดที่ว่า “ในสภาวะธรรมชาติ มนุษย์ทุกคนย่อมเสมอภาคกัน” ข้อมูลในเรื่องแนวคิดดังกล่าวนี้ได้มาจากการประมวลข้อมูลจากเกรียงไกร เจริญนาวัฒน์, (2564), หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชนและกฤษฎีกา พลวัน, (2538), พัฒนาการแห่งสิทธิมนุษยชน

แนวคิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของสำนักกฎหมายธรรมชาติเกิดจากเหตุการณ์ที่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ถูกละเมิดอย่างรุนแรงและกลายเป็นประวัติศาสตร์ที่จดจำมาจนถึงปัจจุบันก็คือเหตุการณ์ในสงครามโลกครั้งที่สอง (World War II หรือ Second World War (ค.ศ. 1939 - ค.ศ. 1945) (พ.ศ. 2482 -

พ.ศ. 2488)) ที่อดอล์ฟ ฮิตเลอร์ นายกรัฐมนตรีและหัวหน้าพรรคกรรมกรชาติสังคมนิยมเยอรมัน (National Socialist German Worker's Party (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) : NSDAP) หรือที่นิยมเรียกย่อว่า “พรรคนาซี” ที่เป็นชาตินิยม จึงมีความเกลียดชังชนชาติยิวเนื่องจากเป็นชนชาติที่กระจายไปทั่วในหลายประเทศในภาคพื้นยุโรป จึงเกรงว่าชาวยิวที่มีศักยภาพจะยึดครองเยอรมนีและกอบโกยผลประโยชน์ของประเทศไปจากชาวเยอรมัน กองทัพนาซี จึงจับกุมชาวยิวและปล้นความมั่งคั่งของชาวยิว และจัดหาเงินทุนสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจ และการวิจัยและพัฒนาการผลิตอุตสาหกรรมทหารและมีแนวคิดที่ชาวยิวคือชนชั้นต่ำกว่ามนุษย์ เป็นชนชาติที่ไร้ค่า ไม่ควรแพร่พันธุ์ ความเป็นมนุษย์อีกต่อไป จึงเป็นข้ออ้างในการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวยิวด้วยวิธีการรุนแรงและโหดร้าย ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ได้มาจากการรวบรวมข้อมูลจาก ศ.ป., (2548), แพล Adolf Hitler. MEIN KAMPF (พิมพ์ครั้งที่ 8), กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โมเชิต. และ สัญชัย สุวังบุตร, (2549), ไมน์แคมพ์ (Mein Kampf) หนังสือต้องห้ามแห่งคริสต์ศตวรรษที่ 20. เหตุการณ์นี้แสดงถึงการปฏิบัติต่อมนุษย์ต่างเผ่าพันธุ์อย่างชนิดที่ไม่คิดว่าเป็นมนุษย์ ดังนั้นเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ประเทศต่าง ๆ ได้รวมตัวกันจัดตั้งองค์การสหประชาชาติ (United Nations : UN) ในปี ค.ศ. 1945 (พ.ศ. 2488) เป็นองค์การระหว่างประเทศที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อรักษาสันติภาพและความมั่นคง การพัฒนาความสัมพันธ์ฉันมิตร บรรลุความร่วมมือระหว่างประเทศ และเป็นศูนย์กลางสำหรับการประสานงานของการกระทำ

ของชาติต่าง ๆ ในระยะแรกหลังการจัดตั้งองค์การสหประชาชาติได้นำเอาปัญหามนุษยชาติที่ได้รับผลกระทบอย่างร้ายแรงจากการสงครามจากการได้รับการปฏิบัติที่ทารุณโหดร้ายและไม่เป็นธรรมโดยไม่คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ของประเทศคู่สงครามมาสู่การประชุมร่วมกันระหว่างประเทศภาคี และได้ข้อตกลงร่วมกันในการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนพึงมีให้เป็นรูปธรรมเพื่อให้มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นชนชาติใดจะได้รับการคุ้มครองที่เสมอภาคกันโดยให้ถือว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ อันเป็นการนำแนวคิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของสำนักกฎหมายธรรมชาติมาพัฒนาเป็นกฎหมายในทางระหว่างประเทศที่ให้ความสำคัญในการคุ้มครองสิทธิของมนุษย์หรือสิทธิมนุษยชน คือ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights : UDHR, 1948 (พ.ศ. 2491))

สำหรับราชอาณาจักรไทยเป็นภาคีสมาชิกแห่งองค์การสหประชาชาติ เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2489 (ค.ศ. 1946) (กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ, 2551, หน้า 1) ได้ให้การรับรองปฏิญญาสากลฉบับนี้เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2548 โดยที่ปฏิญญาสากลฉบับนี้เป็นกฎหมายจารีตประเพณีระหว่างประเทศจึงส่งผลให้ประเทศภาคีได้นำเอาหลักสิทธิมนุษยชนมาตราเป็นกฎหมายภายใน ซึ่งไทยได้นำเอาหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มาตราไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย รวมถึงกฎหมายเฉพาะบางฉบับ เช่น กฎหมายแรงงาน กฎหมายการค้ามนุษย์ เป็นต้น (กุลพล พลวัน, 2543, หน้า 57) แต่โดยเหตุที่ศักดิ์ศรีความเป็น

มนุษย์เป็นรากฐานแห่งสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน ดังนั้นจึงที่ได้รับการรับรองโดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตั้งแต่ฉบับพุทธศักราช 2540 ฉบับพุทธศักราช 2550 และฉบับปัจจุบัน พุทธศักราช 2560 โดยมีบัญญัติไว้ในมาตรา 4 “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลย่อมได้รับความคุ้มครอง” และมีบัญญัติไว้ในหมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 25 ถึงมาตรา 49 ได้รับรองและให้ความคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนไทย แต่ที่เป็นปัญหาก็คือ การคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรม เนื่องจากยังไม่มีกฎหมายที่กำหนดฐานความผิด ทั้ง ๆ ที่การละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้ปรากฏในประเทศมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานและมีการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างต่อเนื่องและมีเพิ่มขึ้นทุกวันในลักษณะของการละเมิดที่แฝงอยู่ในการกระทำผิดตามกฎหมายเฉพาะอื่น เช่น ความผิดฐานค้ามนุษย์ ความผิดในการบังคับใช้แรงงาน และความผิดอาญาบางฐานความผิด ซึ่งความผิดเหล่านั้นจะมีกฎหมายเฉพาะบัญญัติการคุ้มครองเอาไว้ เพราะฉะนั้นเมื่อมีการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ดังกล่าวเกิดขึ้นมา กลับไม่ได้รับการพิจารณาใด เนื่องจากไม่มีกฎหมายที่จะเป็นฐานในการดำเนินคดีได้

จากสภาวะการณ์ปัญหาในการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ดังกล่าว ทำให้การวิจัยมีแนวคิดว่า

หากจะกำหนดให้มีการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้สอดคล้องกับบทบัญญัติมาตรา 4 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 แล้ว จำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่จะใช้บังคับได้โดยตรง ดังนั้นการวิจัยจึงมีแนวคิดว่าในการจัดทำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ให้เป็นแนวทางในการจัดทำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เพื่อเป็นต้นแบบของกฎหมาย (Model Law) ที่มีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพในการบังคับใช้เพื่อการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของไทย

กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิดการวิจัยคือ การคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้แก่คนไทยโดยการใช้กฎหมายเป็นกลไกในการคุ้มครอง ด้วยการจัดทำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เพื่อเป็นฐานแห่งกฎหมายที่จะใช้ในการฟ้องร้องผู้ทำการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยตรงหรือละเมิดแฝงในความผิดอื่นที่มีกฎหมายเฉพาะใช้บังคับ จะทำให้ผู้ละเมิดมีฐานความผิดทั้งการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และฐานความผิดละเมิดตามกฎหมายเฉพาะในลักษณะของการกระทำผิดกรรมเดียวแต่ผิดกฎหมายสองบท

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีวิทยาการวิจัย (Research Methodology) กำหนดให้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยการนำปรัชญาสำนักกฎหมายธรรมชาติ แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิของผู้เสียหาย แนวคิดการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ทฤษฎีอำนาจรัฐ ทฤษฎีความยุติธรรม หลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หลักสิทธิมนุษยชน หลักความเสมอภาค หลักนิติรัฐ หลักนิติธรรม หลักความเป็นอิสระ หลักความได้สัดส่วน หลักการระงับข้อพิพาท หลักการประนีประนอมยอมความ หลักตัวการตัวแทน หลักการระงับข้อพิพาท หลักการประนีประนอมยอมความ รวมถึงกฎหมายระหว่างประเทศ คือ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights: UDHR, 1948 (พ.ศ. 2491)), กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights : ICCPR, 1966 (พ.ศ. 2509)) และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: ICESCR, 1966 (พ.ศ. 2509)) กฎหมายต่างประเทศ คือ ประเทศสหรัฐอเมริกา สาธารณรัฐฝรั่งเศส สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี สหราชอาณาจักร และประเทศนิวซีแลนด์ และกฎหมายของไทย คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

และ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ประมวลกฎหมายอาญา พระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ. 2551 พระราชบัญญัติการชุมนุมสาธารณะ พ.ศ. 2558 และพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงานในงานประมง พ.ศ. 2562 มาใช้ในการวิเคราะห์ร่วมกับเอกสารอื่น คือ หนังสือ ตำรา วิจัย วิทยานิพนธ์ รายงานวิชาการ และบทความวิชาการ เฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้อง

การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) คือ การสัมภาษณ์เชิงลึกโดยตรงประชากรผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย มีอำนาจตัดสินใจ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ มีประสบการณ์ ที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ได้แก่ องค์กรตุลาการศาลยุติธรรม ศาลปกครอง ศาลทหาร และศาลรัฐธรรมนูญ ประชากรในกระบวนการยุติธรรม คือพนักงานอัยการ พนักงานตำรวจ เจ้าหน้าที่รัฐ เช่น กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เป็นต้น

การมีส่วนร่วมออกแบบ-ร่วมออกแบบ (Participatory Design, Co-Design) เป็นการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลโดยการให้ประชากรผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) กับการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ได้ร่วมกันออกแบบตามประเด็นที่การวิจัยกำหนดไว้เพื่อเป็นการยืนยันประเด็นที่เป็นโครงสร้างของกฎหมายต้นแบบที่จะจัดทำและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการนำไปจัดทำเป็นกฎหมายต้นแบบ โดยกำหนดประชากรที่เข้าร่วมทำการออกแบบ (Co-Design) คือ ประชากรจาก

กระบวนการยุติธรรม เจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ และประชาชน รวม 16 คน ให้ร่วมกันหารือและอภิปรายผลการหารือในการงานสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมออกแบบ-ร่วมออกแบบ โดยแบ่งประชากรเป็นกลุ่มเฉพาะ 4กลุ่ม และ ประชากรกลุ่มผสม 4กลุ่ม แต่ละกลุ่มร่วมกันอภิปรายตามประเด็นที่การวิจัยกำหนดไว้ คำตอบที่ได้มาใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มประชากรทุกกลุ่ม

เมื่อได้วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการมีส่วนร่วมออกแบบ-ร่วมออกแบบ แล้วจะได้ร่างกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่จะนำไปสู่การรับฟังความคิดเห็น (Hearing) จากประชากรที่เกี่ยวข้อง กำหนดไว้ 30 คน เพื่อนำข้อวิพากษ์และข้อเสนอแนะไปสู่การวิเคราะห์ปรับปรุงคำตอบเพื่อให้เป็นงานวิจัยที่มีความสมบูรณ์สำหรับการจัดทำเป็นกฎหมายต้นแบบโดยมีการตรวจสอบความสอดคล้องของร่างกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์กับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 หมวด 6 แนวนโยบายแห่งรัฐ มาตรา 77 ตรวจสอบความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 - พ.ศ. 2580) และตรวจสอบความสอดคล้องกับหลักเกณฑ์การจัดทำกฎหมายตามพระราชบัญญัติหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย พ.ศ. 2562 ทั้ง 9 ด้าน 1) ต้องสอดคล้องและไม่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ 2) ต้องสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561

- พ.ศ. 2580) 3) ต้องสอดคล้องกับหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี 4) ต้องเป็นการยกเลิกหรือปรับปรุงกฎหมายที่หมดความจำเป็นหรือไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ หรือที่เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพเพื่อไม่ให้เป็นภาระแก่ประชาชน 5) ต้องไม่ใช้ระบบอนุญาต เว้นแต่มีเหตุจำเป็นเพื่อรักษาประโยชน์ของประเทศชาติหรือประชาชนหรือมีกรณีจำเป็นไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ 6) ต้องไม่ใช้ระบบคณะกรรมการ เว้นแต่เพื่อกำหนดนโยบาย หรือกำกับ หรือกำหนดหลักเกณฑ์หรือเพื่อการอื่นที่จำเป็น 7) หากจะให้มิมีบทบัญญัติที่กำหนดให้เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้ดุลยพินิจในการออกคำสั่งทางปกครองหรือดำเนินกิจการทางปกครองให้กระทำได้เท่าที่จำเป็น 8) ในการกำหนดโทษทางอาญาสำหรับการกระทำความผิดใด ให้คำนึงถึงหลักเกณฑ์ว่าการกระทำนั้นต้องกระทบต่อความมั่นคงหรือความปลอดภัยของประเทศ ความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนอย่างร้ายแรง หรือมีผลกระทบต่อส่วนรวม หรือเป็นกรณีไม่สามารถใช้มาตรการอื่นใดเพื่อบังคับใช้กฎหมายอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะให้ประชาชนปฏิบัติตามกฎหมาย และ 9) หลักเกณฑ์อื่นตามที่คณะรัฐมนตรีกำหนดแล้ว

ผลการวิจัย

จากสภาวะการณ์ของการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยยังไม่มีกฎหมายเฉพาะให้การคุ้มครองตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช

2560 บัญญัติไว้ในมาตรา 4 นั้นส่งผลให้ผู้ที่จะมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไม่ได้รับการลงโทษ การละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จึงยังคงมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการวิจัยได้ค้นพบคำตอบคือการจัดทำกฎหมายเป็นต้นแบบสำหรับการนำไปพิจารณามาตราเป็นกฎหมายใช้บังคับตามกระบวนการทางนิติบัญญัติ โดยกฎหมายที่จัดทำขึ้นนี้มีหลักการและเหตุผลให้เป็นกฎหมายที่กำหนดองค์ประกอบที่จะเป็นฐานความผิดจากการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

กฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีโครงสร้างของกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ พ.ศ. ประกอบด้วยบทบัญญัติ 33 มาตรา แบ่งออกเป็น 3 หมวด ดังนี้

บททั่วไป (มาตรา 1 ถึงมาตรา 5)

หมวด 1 การละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิขั้นพื้นฐาน (มาตรา 6 ถึงมาตรา 9)

ส่วนที่ 1 การละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

(มาตรา 6 ถึงมาตรา 7)

ส่วนที่ 2 การละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐาน

(มาตรา 8 ถึงมาตรา 9)

หมวด 2 การคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

(มาตรา 10 ถึงมาตรา 23)

ส่วนที่ 1 องค์การการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (มาตรา 10 ถึงมาตรา 12)

ส่วนที่ 2 การดำเนินการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (มาตรา 12 ถึงมาตรา 20)

ส่วนที่ 3 การระงับข้อพิพาทและการพิจารณาคดี (มาตรา 21 ถึงมาตรา 23)

หมวด 3 บทกำหนดโทษ

(มาตรา 24 ถึงมาตรา 32)

บทเฉพาะกาล

(มาตรา 33)

ซึ่งประกอบไปด้วย

คำนิยาม “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์”

หมายความว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ทุกคนที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะมีความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ เพศ เพศสภาพ วิถีทางเพศ ภาษา ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม ความพิการ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม การศึกษาอบรม และความคิดเห็นทางการเมือง โดยทุกคนต้องได้รับการเคารพสิทธิในชีวิตและร่างกายของมนุษย์อย่างเสมอภาคกัน “สิทธิขั้นพื้นฐาน” หมายความว่า สิทธิและเสรีภาพที่มนุษย์ทุกคนพึงมีตามธรรมชาติอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะมีความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ เพศ เพศสภาพ วิถีทางเพศ ภาษา ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม ความพิการ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม การศึกษาอบรม และความคิดเห็นทางการเมือง ซึ่งเป็นสิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญได้รับรองและคุ้มครองไว้ รวมไปถึงสิทธิในชีวิต ร่างกาย อนามัย จิตใจ หรือทรัพย์สิน “การละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” หมายความว่า การกระทำได้ ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวด้วยวาจา การแสดงกิริยา หรือการกระทำอื่นใด รวมถึงการละเว้นหรือการงดเว้นกระทำการ อันเป็นเหตุให้ผู้อื่นถูกลดทอนคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ที่เป็นเหตุให้เกิดความเสียหายแก่ชีวิต ร่างกาย อนามัย จิตใจ ทรัพย์สิน ทางทำมาหาได้ วิธีการดำรงชีวิต และเสรีภาพของมนุษย์ ที่มีความร้ายแรง

ทั้งนี้ ไม่รวมถึงความเสียหายอันเป็นผลปกติจากหรือสืบเนื่องจากการลغوโทษทั้งปวงที่ขอบด้วยกฎหมาย “การลดทอนคุณค่า” หมายความว่า การลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ การดูถูกเหยียดหยามผู้อื่น หรือการกระทำใด ๆ ต่อผู้อื่นโดยการด้อยค่าเสมือนผู้นั้นมิใช่มนุษย์ “เจ้าหน้าที่ของรัฐ” หมายความว่า บุคคล คณะบุคคล หรือนิติบุคคล รวมไปถึงได้รับการแต่งตั้ง อนุญาต สันนิษฐาน หรือได้รับมอบให้ใช้อำนาจจากรัฐ หรืออยู่ภายใต้การกำกับดูแลของหน่วยงานรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในการดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดตามกฎหมายไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งขึ้นในระบบราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือกิจการอื่นของรัฐโดยตรงหรือโดยปริยายจากผู้มีอำนาจรัฐให้ดำเนินการตามกฎหมาย “ผู้เสียหาย” หมายความว่า บุคคลซึ่งได้รับความเสียหายจากการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และให้หมายความรวมถึงคู่สมรส คู่ชีวิต ผู้บุพการี ผู้สืบสันดาน ผู้ซึ่งอยู่กินฉันสามีภริยาซึ่งมิได้จดทะเบียนสมรส ผู้อุปการะและผู้อยู่ในอุปการะของผู้ถูกระทำความผิด ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ รวมไปถึงผู้รับมอบอำนาจจากผู้เสียหาย “องค์กรตุลาการ” หมายความว่า ศาลยุติธรรม ศาลรัฐธรรมนูญ ศาลปกครอง และศาลทหาร “คณะกรรมการ” หมายความว่า คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ “สำนักงาน” หมายความว่า สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ “การดำเนินคดีแบบกลุ่ม” หมายความว่า การดำเนินคดีละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่องค์กรตุลาการอนุญาตให้เสนอคำฟ้องต่อองค์กรตุลาการเพื่อให้มีคำพิพากษาคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้เสียหายหลายคน

ที่มีคู่ความคนเดียวกันจากการกระทำครั้งเดียวกัน โดยอาจตั้งตัวแทนของกลุ่มขึ้นดำเนินคดีแทนก็ได้ “วิถีการดำรงชีวิต” หมายความว่า การกำหนดแนวทางการใช้ชีวิตของตนที่เป็นกิจวัตรประจำวันของแต่ละบุคคล ที่มีรูปแบบเป็นไปตามประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม การอบรมศึกษาของบุคคลนั้น ที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย และ “ความร้ายแรง” หมายความว่า การทำให้เกิดความเสียหายต่อบุคคลอื่นที่มีลักษณะสักระหว่างกันศักยภาพของชีวิต และขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

หมวด 1 การละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นหมวดที่บัญญัติองค์ประกอบ การกระทำความผิดฐานละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และองค์ประกอบของการกระทำความผิดฐานละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐาน และข้อละเว้นความรับผิดชอบฐานละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และฐานละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐาน

หมวด 2 องค์กรคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 องค์กรการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ที่กำหนดอำนาจและหน้าที่ของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เพิ่มเติม ส่วนที่ 2 การดำเนินการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ที่กำหนดสิทธิของผู้เสียหายในการดำเนินคดี ไม่ว่าจะเป็นสิทธิร้องเรียน ร้องทุกข์ กล่าวโทษ ฟ้องร้องดำเนินคดี, สิทธิเรียกร้องค่าเสียหายหรือสินไหมทดแทน, สิทธิขอไกล่เกลี่ยก่อนฟ้องคดี หรือระหว่งการพิจารณาคดี และสิทธิมอบอำนาจให้บุคคลอื่น

ดำเนินการแทนตน หลักเกณฑ์ในการดำเนินการแทน ผู้ถูกกระทำละเมิดทั้งตามฐานะทางครอบครัวและการมอบอำนาจให้ดำเนินการแทน หน้าที่ของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนในการรับเรื่องและดำเนินการในการดำเนินการเพื่อคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในกรณีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้กระทำละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และกรณีประชาชนเป็นผู้กระทำละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การส่งเรื่องให้พนักงานอัยการหรือเจ้าหน้าที่คุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ดำเนินคดีแทนผู้เสียหาย การทบทวนคำสั่งไม่ฟ้องของพนักงานอัยการ ส่วนที่ 3 การระงับข้อพิพาทและพิจารณาคดีที่กำหนดให้มีการดำเนินคดีแบบกลุ่ม ห้องสมุดตุลาการพิจารณาการกระทำผิดฐานละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และฐานละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานไปพร้อมกับการกระทำความผิดตามกฎหมายเฉพาะอื่น

หมวด 3 บทกำหนดโทษ ที่กำหนดอัตราโทษตามความร้ายแรงของการกระทำละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หรือฐานละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ เพื่อให้

การบังคับใช้กฎหมายมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และความเป็นธรรม จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดบทลงโทษ บทลงโทษ เพิ่มโทษ และยกเว้นโทษ ไว้ในกฎหมาย

ข้อเสนอแนะ

1. ให้มีการนำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จากการวิจัยไปตราเป็นกฎหมายตามกระบวนการทางนิติบัญญัติเพื่อให้มีการใช้บังคับ

2. ให้มีการนำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จากการวิจัยไปพัฒนาในส่วนของกฎหมายที่ให้การคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลประเภทต่าง ๆ เช่น สตรี เด็ก คนพิการ ผู้สูงอายุ เกษตรกรและคนใช้แรงงาน ความหลากหลายทางเพศ ฯลฯ ให้มีชัดเจน ซึ่งแต่ละเรื่องมีรายละเอียดของสิทธิที่ต้องรับรองและคุ้มครองที่แตกต่างกันไป

เอกสารอ้างอิง

กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ. (2551). *ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน*.

กรุงเทพฯ: กรมองค์การระหว่างประเทศ กระทรวงการต่างประเทศ.

กุลพล พลวัน. (2538). *พัฒนาการแห่งสิทธิมนุษยชน*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

กุลพล พลวัน. (2543). *สิทธิมนุษยชนในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: เค ซี กรุ๊ป.

เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (2547). *หลักกฎหมายว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพ*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (2562). “ความเข้าใจในรัฐกษัตริย์กับสิทธิ อิสรภาพ (อิสรภาพ) และเสรีภาพ” *รวมบทความทางวิชาการ เนื่องในโอกาสครบ 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร. สมคิด เลิศไพฑูรย์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (2562). “คุณค่าของความเป็นมนุษย์ในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” รวมบทความวิชาการ เนื่องในโอกาส 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (2564). *หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (2564). *หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน ว่าด้วยรัฐ รัฐธรรมนูญ และกฎหมาย*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : วิญญูชน.
- จรัญ โฆษณานันท์. (2559). *สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน : ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: นิติธรรม.
- ชาญชัย แสวงศักดิ์. (2556). *กฎหมายมหาชน ความเป็นมา ทฤษฎี และหลักการที่สำคัญ*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- ฐาณู ศิริฤทธิ์วัฒนา. (2564). *กฎหมายรัฐธรรมนูญ หลักพื้นฐานแห่งกฎหมายรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตย*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- Andrew Clapton. (2559). *Human Rights: A Very Short Introduce* [สิทธิมนุษยชน: ความรู้ฉบับพกพา]. กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส พับลิชชิง เฮาส์.
- ต่อพงศ์ กิตติยานุพงศ์. (2562). *ทฤษฎีสิทธิขั้นพื้นฐาน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2556). *สิทธิ และ เสรีภาพ ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- นพนิต สุริยะ. (2559). *สิทธิมนุษยชน: แนวคิดและการคุ้มครอง*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. (2561). *หลักกฎหมายมหาชน หลักนิติธรรม/นิติรัฐ ในฐานะ “เกณฑ์” จำกัดอำนาจรัฐ*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. (2562). *หลักพื้นฐานสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : วิญญูชน.
- วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. (2562). “สิทธิมนุษยชนกับสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ” รวมบทความวิชาการ เนื่องในโอกาส 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (มปป.). *หลักกฎหมายระหว่างประเทศทั่วไปเกี่ยวกับสนธิสัญญาด้านสิทธิมนุษยชน กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง*. กรุงเทพฯ: หจก. มิราเคิล ครีเอชั่นอินเตอร์ พรีนธ์.

สัญญา สุวังบุตร. (2549). ไมน์แคมป์ (Mein Kampf) หนังสือต้องห้ามแห่งคริสต์ศตวรรษที่ 20. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*, 31(1), 168-183.

สุนีย์ มลลิกะมาลย์. (2560). *วิธีวิทยาการวิจัยทางนิเทศศาสตร์และสังคมศาสตร์*. กรุงเทพฯ: อาทิตยาเนย์.

อุดมศักดิ์ สินธิพงษ์. (2561). *สิทธิมนุษยชน*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : วิญญูชน.